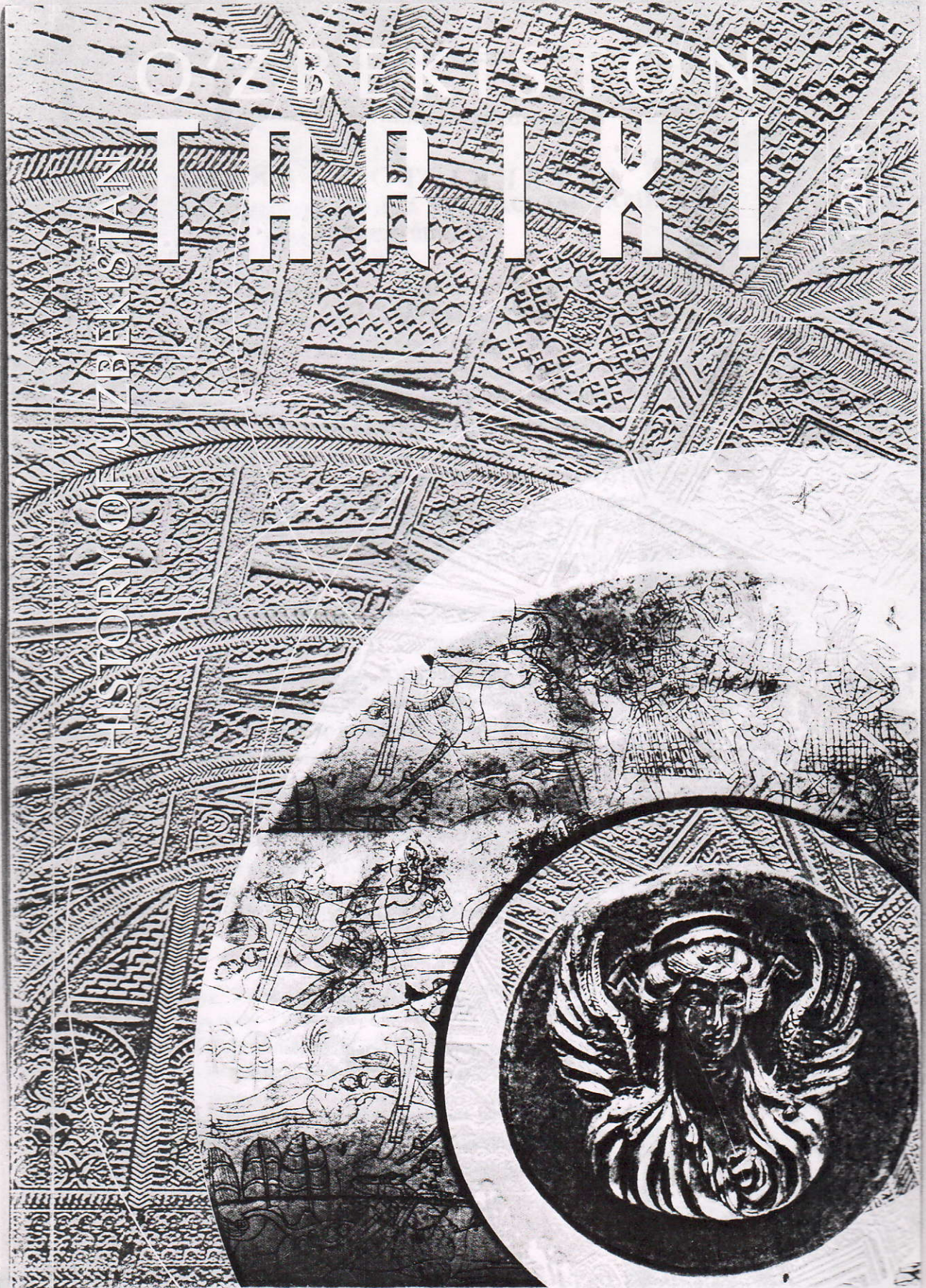

TARIKI

O'ZBEKISTON
FANLAR AKADEMIYASI

1
2018

Jurnalga 1998-yil iyulda
asos solindi.

Bir yilda to'rt marta
chiqadi.

© O'zbekiston Respublikasi
Fanlar akademiyasi

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI

O'ZBEKISTON TARIXI

Илмий журнал

МУНДАРИЖА

Мақолалар

Ф. Максудов. Аёл цивилизация бўсағасида:
археологик антропология маълумотларида аёл
хуқуқлари ва мақоми 3

Н. Эгамбердиева. Қадимги Хоразмнинг мил. авв.
VI–V асрларидаги ижтимоий-иқтисодий тараққиёти
масалалари 18

Д. Жамолова. Бухоро амири Абдулахадхон ва унинг
сиёсий фаолияти 32

А. Тоғаева. Ўзбекистон шаҳарлари экологияси ва
атроф-муҳит муҳофазаси муаммолари (1950–1990
йиллар) 47

Тарихшунослик, манба ва талқин

С. Каримова. Абу Райхон Берунийнинг манбалар-
дан фойдаланиш услуби 58

Х. Тўраев. Пўлат Солиев тадқиқотларида ўрта
асрлар тарихи масалалари 63

Этнология муаммолари

А. Аширов. Фарғона водийси аҳолисининг сув
билан боғлиқ мифологик қарашлари ва урф-
одатлари 77

Х. Жуманазаров. Халқ таъбаоти анъаналарининг
минтақавий хусусиятлари 87

'ZBEK

ПЎЛАТ

1924

ишида
тносиё
арихий
'збек
маъриф
луарри
даври,
сонлик
беришг
номли
бағишл
Оли
ни ўрг
қўллага
хулоса
Пў

нинг б
бўлиб,
'Бахр
Хонда
Масъу
Мухам
маълум

Карим
43–44
журнал
Пўлат
Тошкент
Қўлат
гн. Ол
да ва у

Х. ТЎРАЕВ

ПЎЛАТ СОЛИЕВ ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЎРТА АСРЛАР ТАРИХИ
МАСАЛАЛАРИ

1924 йилда Совет давлатида ўтказилган миллий давлат чегараланишидан сўнг ташкил топган янги республикаларнинг этнотарихий, этносиёсий илдизларини ўрганиш, худуднинг бу ерда яшаган туб аҳоли тарихий номига мос келиши масалаларини тадқиқ қилиш бошланди. Ўзбек халқининг кўп асрлик тарихига мурожаат, аввало, миллий маърифатпарварлар томонидан амалга оширилди¹. Бу борада атоқли муаррих Пўлат Солиев (1882 – 1938) ўзбек халқи тарихининг ўрта асрлар даври, хусусан, Амир Темур ва темурийлар даври, шунингдек, Ўрта Осиё хонликларининг таназзулларни бошидан кечириши масалаларини очиб беришга ўз ҳиссасини қўшди. Унинг “Ўзбеклар ҳам Темур болалари” номли тўрт қисмдан иборат тадқиқоти айнан шу масалаларни ёритишга бағишланган эди.

Олим ушбу тадқиқотини ёзиш учун жуда катта ҳажмдаги манбаларни ўрганди, чуқур таҳлил қилди. П. Солиевнинг мавзуни ёритишда қўллаган методлари, ўрганилаётган муаммога нисбатан ёндашуви ва хулосалари ҳозирги пайтда ниҳоятда катта қимматга эга.

Пўлат Солиевнинг “Ўзбеклар ҳам Темур болалари”² номли мақоласининг биринчи қисми темурийлар сулоласи инқирозига бағишланган бўлиб, унда Абулғозихоннинг “Шажараи турк”, Маҳмуд ибн Валининг “Баҳр ул-асрор”, Амир Темур тилидан ёзилган “Темур тузуклари”, Хондамирнинг “Ҳабиб ус-сийар”, Биноийнинг “Шайбонийнома”, Масъуд ибн Кухистонийнинг “Тарихи Абулхайрхоний”, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома”³ каби қўлёзма асарларидаги маълумотлардан кенг фойдаланилган.

¹ Қаранг: Миён Бузрук. Ўзбек. معاریق و اوقوتغوجی журналі. Тошкент, 1928, 3 (39) сон. 43–49-бетлар; Шу муаллиф: Ўзбек тарихига оид тўрт муҳим асар. معاریق و اوقوتغوجی журналі. Тошкент, 1927. 9–10 сонлар. 57–61-бетлар.

² Пўлат Солиев. Ўзбеклар ҳам Темур болалари // “Маориф ва ўқутғувчи” журналі. Тошкент, 1928. 5–6-сонлар.

³ Қўлёзма асарларнинг айримлари Пўлат Солиевнинг шахсий кутубхонасида сақланган. Олим “Шайбонийнома” ни XX асрнинг 20-йилларида Бухорода топилганини ёзди ва ушбу нусхага кенг шарҳ беради.

Муаллиф шайбонийларнинг дастлаб Дашти Кипчоқда ўрнашганлигини, *Олтин Ўрда* майда бўлақларга бўлиниб кетгач, Ёйик дарёсидан Сирдарёнинг куйи оқимигача бўлган ерлар Жўжининг ўғли Шайбонга теккандан сўнг бу худудларда кўчиб юрганлиги билан изоҳланди. Бу ҳолат Амир Темур давригача давом этганлигини олим “Темур тузуклари”, “Баҳр ул-асрор”, “Шажараи турк” асарларидаги маълумотлар билан асослашга ҳаракат қилади. Унинг фикрича: “шайбонийларнинг Мовароуннаҳрга тез-тез хужумлари бу ердаги чиғатой хонларининг ҳокимият учун ўзаро кураши билан боғлиқ. Хужумлар, айниқса, Шохрух ҳукмронлиги даврида янада кучаяди”. Хоразмнинг Абулхайрхон таъсирига тушишини П. Солиев туркманларнинг исёни, Хоразм волийси, яъни Шохрухнинг ўғли Иброҳим султоннинг вафоти ва Шохрухнинг кексайиб қолганлиги каби сабабларга боғлайди. Шохрух ҳукмронлиги даврида темурийлар давлатида савдо-сотикнинг ўсиши билан бир қаторда, тобеъ худудларни талаш ва зулмнинг кучайиши оқибатида кўплаб исёнлар бўлганлигини таъкидлайди. Шохрухнинг шайбонийларга нисбатан чорасиз қолганини П. Солиев “ички исёнлар туфайли” деб ҳисоблайди.

Муаллиф Хоразмни шайбонийлар томонидан истило қилиниши тўғрисидаги маълумотларни Масъуд ибн Усмон Кўхистонийнинг “Тарихи Абулхайрхоний” асаридан олган. Олим ушбу асар маълумотларини таҳлил қилиш жараёнида унга танқидий муносабатда бўлган. Хоразм аъёнларининг Шохрухга қараганда Абулхайрхонни афзал кўришлари сабабларини аниқлашга ҳаракат қилади. Хусусан, Абулхайрхон ўз вақтида Хоразм аҳлига кўпдан кўп тухфалар бериб, уларни ўз томонига ағдариб олган деб ҳисоблайди⁴. Дарҳақиқат, Абулхайрхон Хоразмни забт этганидан сўнг, давлат хазинасини, уламою ақоибларга тақсимлаб берган. Мазкур тадбир унинг Хоразмдаги кейинги фаолиятига ижобий таъсир қилиб, катта обрў орттиришга олиб келган. Хоразм аҳли Шохрухдан бундай мурувват кўрмаганлиги боис, уни қўллаб қувватламаган⁵. Пўлат Солиевнинг бундай қиёсий таҳлили темурийлар салтанатида

⁴ Пўлат Солиев Шохрухнинг Хирот уламози орасида “вали”, “сохибқирон” сифатида ном қозонганига, Абулхайрхон эса дину диёнатсиз бўлганига эътибор қаратган.

⁵ Хоразм ҳукмдори бу даврда амир Иброҳим эди. У Абулхайрхон кўшинларига қаршилик кўрсатмасдан шаҳарни унга топширади. Уламо ва зодагонлар амир Иброҳимдан Абулхайрхоннинг барча шартларини сўзсиз қабул қилишни талаб қилишади ва бунга муваффақ бўлишади. Бу тўғрида қаранг: Аҳмедов Б. А. *Государство кочевых узбеков*. Москва: Наука, 1965. 49–50-бетлар; Шу муаллиф. *Ўзбек улуси*. Тошкент: Нур, 1992. 41–42-бетлар.

инкироз куртаклари пайдо бўлаётганини кўрсатади. Шайбонийларнинг Хоразмда кўп турмай, уни ташлаб кетиш сабабларини олим “Баҳр ул-асрор” асаридан кидиради ва унга таяниб, шайбонийларнинг Хоразм иқлимига мослаша олмаганлиги ва бу худудда вабо тарқалганлиги натижаси деган фикрни илгари суради⁶.

Шохруҳдан кейинги давр темурийлар ва шайбонийлар ўртасидаги муносабатлар тарихда янги босқич сифатида намоён бўлади. Темурийлар тож-тахт учун ўзаро курашларда шайбонийлар ёрдамига эҳтиёж сезишди. Бу муносабатлардан шайбонийлар ўзларининг сиёсий мақсадларини кўзлаганлигини муаллиф аниқ баён қилади. Айниқса, темурий Абусаид замонида темурийлар билан шайбонийлар муносабатлари фаоллашади. Абусаиднинг темурийлар давлатини қайта бирлаштириш мақсадида шайбонийлар кучидан фойдалангани ва Хожа Аҳрор ёрдамига умид боғлагани хусусида олим ўз нуқтаи назарини илгари суради. Шу ўринда айтиш жоизки, Пўлат Солиев Хожа Аҳрор фаолиятини илмий ўрганишга кўл урган дастлабки олимлардан бири ҳисобланади⁷. Муаллиф Хожа Аҳрор билан темурий Абусаид муносабатларини тадқиқ қилар экан, Хожа Аҳрорнинг мол-мулки беҳисоблиги ва халқ ўртасидаги обрўси чексиз бўлганлигини қайд этади⁸. Бу ҳолат албатта икки ўртадаги

⁶ Абулхайрхоннинг Хоразмни тарк этишининг бошқа сабаблари ҳам мавжуд эди. Орол бўйи даштларида кўчиб юрган Маҳмудхон ва Аҳмадхон бошчилигидаги қавмлар Абулхайрхон улуси худудларига жиддий хавф солаётган эди.

⁷ Пўлат Солиев фойдаланган манбалар сонининг чекланганлигини таъкидлаш жоиз. Муаллиф кўпинча Маҳмуд ибн Валининг “Баҳр ул-асрор” асарига мурожаат қилади. Негадир агиографик асар – “Рашахот” унинг эътиборидан четда қолган.

⁸ Хожа Аҳрор тўғрисидаги тадқиқотларнинг ҳозирги даражаси жуда юқори. Масалани биринчилардан бўлиб тадқиқ қилган В.В. Бартольд Хожа Аҳрор билан Абусаид муносабатларига алоҳида тўхталган. Шунингдек, О.Д. Чехович, А.Н. Болдырев, Б.А. Казаков, Юрген Пауль, Б. Валихўжаев, З. Қутибоев, Жоан Гросс, А. Ўринбоев Э. Каримов, Б. Бобононов, М. Қодирова тадқиқотларида Хожа Аҳрор сиёсий фаолияти кенг очиб берилган. Қаранг: Бартольд В.В. Улугбек и его время. Соч. в 9-и томах. Т. 2, ч. 2. Москва: Наука, 1964. 169–172-бетлар; Самаркандские документы 15–16 вв. (О владениях Ходжи Ахрара в Средней Азии и Афганистане). / Факсимиле, критический текст, перевод, введение, примечания и указатели О.Д. Чехович. Москва: Наука, 1974; Болдырев А.Н. Ещё раз к вопросу о Ходжа-Ахраре // Духовенство и политическая жизнь на Ближнем и Среднем Востоке в период феодализма. Сборник статей. Москва: Наука, 1985. 47–63-бетлар; Казаков Б.А. Анонимное житие Ходжи Ахрара // Источниковедение и текстология средневекового Ближнего и Среднего Востока. Сборник статей. Москва: Наука, 1984. 103–108-бетлар; J. Paul. Forming a faction: The Himayat Sistem of Khwaja Ahrar // International Journal of Middle East Studies, 23 (1991); Валихўжаев Б. Хожа Аҳрор тарихи. Тошкент: Ёзувчи, 1994; Қутибоев З. Хожа Аҳрор Валий. Тошкент: Фан, 1996; Jo-Ann Gross. Shari'a and Unbelief in the Letters of Khwaja

Калит сўзлар: тарих, манба, асар, тадқиқот, мақола, муносабат, хулоса, киёсий таҳлил, таназзул, ўзбек, позиция, савдо-сотик, товар, кул савдоси, натурал хўжалик.

X. ТУРАЕВ

ВОПРОСЫ ИСТОРИИ СРЕДНИХ ВЕКОВ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПУЛАТА СОЛИЕВА

В статье проанализированы труды известного узбекского ученого 20–30-х гг. XX столетия Пулата Салиева по истории узбекского народа. Определена его научная позиция по вопросам важных политических событий в Средней Азии при последних Темуридах, особенно в период установления династии Шейбанидов. Автор статьи подробно подвергает историографической оценке экономическую жизнь узбекских ханств, их торговые связи как с Россией, так и с восточными странами, рассмотренные в трудах Пулата Салиева.

KH. TURAEV

PROBLEMS OF MEDIEVAL HISTORY IN PULAT SOLIYEV'S RESEARCH

The article analyses the treatise by famous Uzbek scholar Pulat Soliyev in the 20–30es of the 20th century. It also shows his scientific position on important political events in Central Asia at the time of the last Timurids, especially during the period of establishment of the Sheibanids. The author deeply investigates the historiographic assessment of economic life of the Uzbek khanates, their commercial trade ties with Russia and Eastern countries.